

חיים וייס ומוריה דיין קודיש

קובץ המאמרים שלפנינו הוא תולדה של מפגש בין עולמות טקסטואליים אשר את יציבות הגבולות ביניהם אנו מבקשים לערער, ואגב כך להציב סימני שאלה בסמוך לכמה הנחות יסוד, הנתפסות כמעט כטבעיות, בדבר תיחומן ונפרדותן של תקופות וסוגות בחקר הספרות העברית.

הספרות העברית המודרנית רואה את עצמה כמי שנוצרה, בראש ובראשונה, מתוך רוח המודרנה ומתוך התנגדות לספרות היהודית הקדם-מודרנית – שנתפסה (שלא בצדק) כספרות "דתית" ועל כן כשמרנית ומסורתית.¹ החל מאמצע המאה הי"ט, נטו מבקרי ההשכלה והתחייה לאמץ אמות מידה אירופאיות לבחינת והערכת הספרות, ולהימנע מהדגשת המשותף והמחבר בין הספרות העברית החדשה לבין הספרות העברית הקדם-מודרנית. המחקרים ההיסטוריוגרפיים מתחילת המאה ה-20 עד לשנות החמישים והשישים, התמקדו בשאלת התהוותה של הספרות העברית החדשה ובגבולות הקורפוס והקאנון שלה.² סוגיית "נקודת המוצא", המדגישה את ההיבט החלוצי של הספרות, שימשה כשאלת יסוד. שכבת האלוזיות המקראיות והחז"ליות נדונה לרוב באופן ספורדי ומקוצץ ובמקרים רבים על מנת להדגיש את השונה והמבדיל בין המקור הקדום לייצוגו המודרני. את קדמת הבמה קיבלה מחשבת הספרות האירופית, תוך הענקת תשומת לב

1 בתוך המהלך הגדול הזה הסופר החריג ביותר הוא כמובן ש"י עגנון שיצירתו כל כולה מעוגנת בשיח מורכב עם שפע מקורות. יש לומר כי על אף זיקתו העמוקה והברורה של עגנון למקורות, וניסיונו הגלוי לכוון דיאלוג עם הספרות העברית שקדמה לו, רבים מחוקריו ניסו לתארו כמי ששואב מתוך אותו מאגר אינסופי של מקורות (שלו רוב חוקריו היה סתום ולא נגיש) אך בה בעת חותר תחת האידאולוגיה "השמרנית" או "ההרמונית" של אותם מקורות וממיר אותם בספקנות ובייאוש שמקורם ברוח המודרנה. דוגמה פרדיגמטית לכך אך בשום אופן לא בודדה ניתן למצוא אצל גרשון שקד, "שמואל יוסף עגנון המהפכן המסורתי", בתוך: קובץ עגנון [עורכים: אמונה ירון, רפאל ויזר, דן לאור, ראובן מירקין], ירושלים: מגנס, 1994, עמ' 308-318.

2 ראו למשל את מחקריהם של לחובר וקלוזנר בראשית המאה העשרים, (פישל לחובר, תולדות הספרות העברית החדשה, תל אביב: דביר, תרפ"ט; יוסף קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, תל אביב: אחיאסף, 1960); את מחקרו של קורצוויל באמצעה של המאה (ברוך קורצוויל, ספרותנו החדשה – המשך או מהפכה, ירושלים: שוקן, 1971), ואת סדרת ספריו המשפיעה של שקד (גרשון שקד, הסיפורת העברית 1880-1980, כרכים א-ה, תל אביב: כתר והקיבוץ המאוחד, 1977-1998). על הגלים בהיסטוריוגרפיה של הספרות העברית החדשה ועל האידאולוגיות העומדות מאחוריהם ראו: יגאל שוורץ, "מחשבות על מאה שנות היסטוריוגרפיה של הספרות העברית החדשה", בתוך: מה שרואים מכאן: סוגיות בהיסטוריוגרפיה של הספרות העברית החדשה, אור יהודה: דביר, 2005, עמ' 9-23.

מרבית לחלוקות סוגתיות, השפעות חיצוניות, תיאוריות ספרותיות וכיוצא בזה.³ מגמות אלו הושפעו מן הרצון להדגיש את ההיבט הרבולוציוני של הספרות העברית החדשה, וכן מן האג'נדה הלאומית/ציונית, אשר טישטשה במכוון אלפיים שנות גלות וביקשה להעלים חיבורים רבים, ראש וראשון להם התלמוד.⁴

הניסיון לתאר את הספרות העברית המודרנית כמי שנולדה מרוח המהפכנות האירופית שראשיתה בהשכלה, חולל תנועה בעלת שני וקטורים סותרים: מחד ניסיון לשמר את עברה של הספרות העברית (או לפחות חלקים מסוימים ממנו)⁵ מתוך תחושת אחריות היסטורית, ומאידך יצירת תנועה מהופכת, א־היסטורית באופייה, המבקשת לבדל את הספרות העברית המודרנית מרצפו של אותו עבר עצמו. התוצאה של מהלך סותר ומהופך זה הייתה כינונה של קהילה מחקרית הנשענת על הבחנה ברורה בין מדורים ותחומים שונים שכמעט ואינם נוגעים זה בזה.⁶

לבידול מדורי ותחומי זה היו יתרונות רבים: הכרה בייחודה וחד־פעמיותה של כל תקופה ותקופה מבחינה ספרותית, לשונית והיסטורית, התמקדות ביוצרים ספציפיים או בטקסטים בודדים, והדגשת הקשר שבין הספרות לאירועים ההיסטוריים שהתרחשו

3 השוואות בין ספרות ההשכלה לבין הספרות האירופית ראו למשל אצל: קלוזנר, הערה 2 לעיל, עמ' 19-30; שמואל ורסס, "אורחות ושבילים בחקר ההשכלה", בתוך: הקיצה עמי: ספרות ההשכלה בעידן המודרניזציה, ירושלים: מגנס, תשס"א, עמ' 19; אברהם שאנון, "על ספר חדש בתולדות ספרותנו החדשה", מולד כא, תשכ"ג-תשכ"ד, עמ' 190-199.

4 על שלילת הגלות, כמו גם על קריאה ביקורתית של המושג, ראו: גדעון שמעוני, "בחינה מחדש של 'שלילת הגלות' כרעיון וכמעשה", בתוך: עידן הציונות [עורכים: אניטה שפירא, יהודה ריינהרץ, יעקב הריס], ירושלים: מרכז זלמן שזר, 2000, עמ' 45-64.

5 ניתן להביא דוגמאות רבות לתפיסה הסלקטיבית של הזיכרון ההיסטורי-ספרותי של המחלקות לספרות לעברית. עם זאת, לטעמנו הדוגמה הבולטת ביותר היא היחס הסלקטיבי לספרות ימי הביניים. החוגים והמחלקות לספרות לימדו, ובמידה רבה מאוד עדיין מלמדות, אך ורק את השירה העברית העשירה שנכתבה בספרד ומאוחר יותר בצרפת ואיטליה, וכך למעשה נוצרת זהות בין ספרות ימי הביניים ל"שירת ימי הביניים", תוך טשטוש והעלמה מכוונת של ספרות עממית עשירה ועצומה בהיקפה שנכתבה באותם הימים. זו כמובן לא הייתה השמטה מקרית כי אם ניסיון לכונן הבחנה בין יצירה "גבוהה" ל"נמוכה", בין יצירה שנתפסה כמייצגת אליטה אינטלקטואלית ובין יצירה שנחשבה כעממית וכנחותה ולפיכך ככזו שאינה ראויה לבוא בשערי האקדמיה. רק עם עליית קרנו של חקר הספרות העממית החל מן המחצית השנייה של המאה הקודמת (למעשה החל מעבודותיו החלוציות של דב נוי ותלמידותיו ותלמידיו), חל מפנה בעמדה זו, והספרות העממית שנוצרה באותה תקופה החלה להילמד ולהיחקר. עם זאת, עד היום בחוגים ובמחלקות באקדמיה נשמרת אותה חלוקה היסטורית-אידיאולוגית ברורה, והשירה העברית של ימי הביניים נלמדת במנותק מהיצירה העממית בת התקופה.

6 על תהליך התקבעותה של חלוקה זו ראו: שמואל ורסס, "יוסף קלוזנר וראשית ההוראה והמחקר של הספרות העברית", בתוך: תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים, שורשים והתחלות, כרך א [עורכים: שאול כ"ץ, מיכאל ה"ד], ירושלים: מגנס, 1997, עמ' 497-501. ורסס מציין כי החל משנותיה הראשונות של האוניברסיטה העברית נוצרה חלוקה בין התחומים: יוסף קלוזנר היה ממונה על הספרות העברית החדשה, דוד ילין על הוראת שירת ימי הביניים ושמחה אסף על הוראת ספרות חז"ל.

בעת יצירתה.⁷ עם זאת, הדימוי של הספרות העברית העולה מעמדה עקרונית זו הוא של איים. שלושה איים תקופתיים גדולים: ספרות חז"ל, שירת ימי הביניים והספרות העברית החדשה,⁸ כשלצידן אי נוסף, א־היסטורי בטבעו: הספרות העממית היהודית. לעתים נוצר קשר כלשהו בין אותם איים ולעתים לא. לעתים, במחקרים העוקבים אחר לגוליהן של יצירות או מוטיבים, נמתח גשר בין התקופות השונות ויצירות סיפוריות נבחנות לאורך ציריה הארוכים של הספרות העברית,⁹ אך לרוב מודגש דווקא הים הרחב המפריד בין האיים.

באסופת מאמרים זו אנו מבקשים לערער על הדומיננטיות של מושג האי או המדור בחקר הספרות העברית, להפך את המבט ולהדגיש דווקא את הקשרים המורכבים והמרתקים שבין התקופות והסוגות השונות. הניתוק הכפוי בין הספרות המדרשית, ספרות ימי הביניים, הספרות החדשה והספרות העממית, אשר פירנס קרוב למאה שנות קריאה ומחקר, מתגלה יותר ויותר כחלקי ובעייתי. לפיכך, אנו מבקשים להצביע על האופן בו מהדהדת הספרות, כבמנסרה, עקבות היסטוריות, תרבותיות, לשוניות ותיאולוגיות. ככל שהכלים הפרשניים המאפיינים כל אחד מן המדורים יהיו זמינים לכולם – כך, אנו מאמינים, הקריאה ביצירות תשתכלל. שיתוף הפעולה המוצע כאן מערער על מבנה העל הבלני, ומבקש להמירו בתפיסה דיאלוגית בין מדורים, תחומים ותפיסות פרשניות.

* * *

7 למחיצות בין המדורים היה תפקיד נוסף, פוליטי במהותו, אותו כדאי לציין גם כן. ההקפדה על חלוקת הכוח בין המדורים השונים (לדוגמה: תקן של חוקר ספרות חז"ל שהתפנה יומר בתקן של חוקר או חוקרת ספרות חז"ל שיירש אותו, וזאת על מנת לשמר את כוחו החלקי של אותו מדור במערך הכולל של המחלקה) איפשרה לתחומים הקטנים יותר, כלומר כל המדורים שאינם ספרות עברית חדשה, לשמור על כוחם. בחוגים בהם נעשה ניסיון לאחד בין המדורים וליצור חוגים לספרות א־היסטוריים (דוגמת אוניברסיטת תל אביב ואוניברסיטת חיפה) חלה פגיעה ממשית ביכולתם של המדורים הקטנים יותר לשמור על כוחם ולהעמיק את המחקר הייחודי להם. נוצר מצב פרדוקסלי, ובו הפלת המחיצות לא גררה אינטגרציה מחקרית וראייה סינופטית של מושאי המחקר – אלא העלמה וטשטוש שלהם.

8 היעדרו הבולט של חקר המקרא כתקופה ספרותית מובחנת בהיסטוריוגרפיה של הספרות העברית הוא תופעה מרתקת, אקדמית ואינטלקטואלית. היעדרם המוחלט של חוקרות וחוקרי מקרא מהמחלקות לספרות עברית בישראל יצר תמונה מעוותת לפיה ראשיתה של הספרות העברית היא בימיהם של חז"ל ולא בספרות המקראית. הדרתה של יצירת הספרות המרכזית של העם היהודי אל מחוץ למחלקות לחקר הספרות העברית משמרת מהלך היסטורי בו התלמוד, בעיקר זה הבבלי, דוחק את רגליו של המקרא כטקסט היסודי והנלמד ביותר בעם היהודי. מעבר לכך, הדרתו של המקרא מהמחלקות לספרות עברית יש בה משום תגובה למהלך הציוני-לאומי של הערצת המקרא והדרת התלמוד כחיבור גלוי פלפני שמקומו לא יכירנו בעולם החדש שהציונות ביקשה לברוא. על המקרא ומעמדו בציונות ראו למשל אניטה שפירא, התנ"ך והזהות הישראלית, ירושלים: מגנס, 2005.

9 בהקשר זה כדאי לציין בעיקר, אך לא רק, את הפרויקט התימטולוגי אנציקלופדיה של הסיפור היהודי: סיפור עוקב סיפור, מיסודם של יואב אלשטיין ואבידב ליפסקר, המבקש להתחקות אחר לגוליהם של מוטיבים או יחידות סיפוריות לאורך ההיסטוריה הספרותית היהודית.

הקובץ מכיל מאמרים שנכתבו על ידי חוקרי ספרות עברית מכל המדורים והתחומים. החידוש המחקרי טמון בדיאלוג הנוצר בתוך המאמרים עצמם. כל אחד מן המאמרים עוסק בחישוב בין-מדורי של זיקות: בין יצירות מהעת החדשה לבין מדרשים קדומים, בין פעילותו התורנית של פוסק הלכה לבין פעילותו היצירתית, ובין טקסטים קדם-מודרניים לבין מנסרות תיאורטיות מן העת החדשה. אנו מקווים שקובץ זה ירחיב את המגמה המסתמנת של שיח בין-מדורי ובין-תחומי בחקר הספרות העברית, ויאפשר לנו להתבונן ביופיו ומורכבותו של הרצף המפותל בתוכו היא מתקיימת, החל מהמקרא ועד לימינו אנו.